

М. М. Сльнікова

Національний інститут стратегічних досліджень при Президенті України, м. Київ

## ПОЛІТИКА ФОРМУВАННЯ МІЖЕТНІЧНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Аналізується стан і проблеми формування міжетнічної толерантності українського суспільства та намічаються шляхи оптимізації етнонаціональної політики української держави.

*Ключові слова:* міжетнічна толерантність, консолідація українського суспільства, етнонаціональна політика української держави.

Міжетнічна толерантність та шляхи її формування досить активно вивчалися рядом вітчизняних та зарубіжних дослідників. Постановка і здійснення цього завдання стали можливими завдяки накопиченому у вітчизняній та зарубіжній науці теоретичного та емпіричного доробку в філософії (Н.А. Бердяєв, А.А. Гусейнов, І.А. Ільїн, Н.О. Лоський, В.С. Соловійов, В.А. Лекторський, Л.В. Скворцов), етнополітології (І.Ф. Курас, О.М. Майборода, М.Т. Степико, О.В. Картунов, С.А. Арутюнов, Ю.В. Бромлей, М.Н. Губоло, Л.Н. Гумільов, Л.М. Дробіжева, В.А. Тишков, Ю.А. Тищенко, В.О. Бакальчук та ін), етносоціології (В.Б. Євтух, В.О. Котигоренко, Н.Р. Малікова, М.Г. Сава і ін), соціальної та етнічної психології (В.С. Агеєв, Г.М. Андреева, О.Г. Асмолов, А.А. Бодальов, Л.С. Виготський, А.А. Деркач, А.І. Донцов, Н.М. Лебедева, Л.І. Науменко, Т.Г. Стефаненко, Г.У. Солдатова, Л.А. Петровська, К.К. Платонов, Б.Ф. Поршнев, П.Н. Шихирев та ін.).

**Мета статті:** дослідити міжетнічну толерантність як важливу умову консолідації українського суспільства та намітити шляхи підвищення ефективності її формування.

Формування громадянського суспільства в Україні, її рівноправне входження в міжнародний політичний простір є можливим лише при засвоєнні фундаментальних демократичних цінностей, однією з яких є толерантність. Проблема збереження толерантності в поліетнічній країні є запорукою і гарантією її стабільності та безпеки, успішного функціонування і розвитку. В Стратегії національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється» зазначається, що нагальними завданнями політики національної безпеки є збереження і розвиток духовних і культурних цінностей українського суспільства, зміцнення його ідентичності на засадах етнокультурної різноманітності. Також акцентується увага на реалізацію комплексу заходів державної політики, спрямованих на консолідацію українського суспільства та пошук загальнодержавного консенсусу щодо ключових питань розвитку держави;

Саме формування толерантності є важливою умовою досягнення консолідації суспільства та подолання загроз у сфері етнополітики. Одними з ключових загроз у сфері етнополітики Закон «Про основи національної безпеки України» визначає: можливість виникнення конфліктів у сфері міжетнічних і міжконфесійних відносин, радикалізації та проявів екстремізму в діяльності деяких об'єднань національних меншин та релігійних громад; загроза проявів сепаратизму в окремих регіонах України. Відомий дослідник М.А. Ожеван зазначає, що «все тривожнішими є ознаки того, що, на тлі загострення внутрішньополітичної ситуації в сучасній Україні, почастишали спроби дестабілізації міжетнічної рівноваги включно із використанням засобів масової інформації з метою роздмухування міжетнічної нетерпимості» (Ozhevan) [1].

В Законі «Про основи національної безпеки України» ставляться завдання спрямовані на подолання цих загроз, зокрема:

- формування і вдосконалення політико-правових, соціально-економічних та духовно-культурних засад етнонаціональної стабільності, відпрацювання ефективних механізмів узгодження інтересів етнічних спільнот та розв'язання міжнаціональних суперечностей;

- забезпечення міжконфесійної стабільності та запобігання конфліктним загостренням на релігійній основі, недопущення протистояння різних церков, у тому числі щодо розподілу сфер впливу на території України.

Слід констатувати, що саме толерантність є важливою умовою зміцнення національної ідентичності та досягнення єдності поліетнічного суспільства. Толерантність у спілкуванні між етносами відображає рівень культури міжнаціонального спілкування, є засобом досягнення міжнаціональної злагоди, показником зрілості людей, їх готовності до співпраці та включає у себе чотири системоутворюючі компоненти:

- 1) знання теорії і практики реальних національних відносин і психології національних спільнот;

- 2) неупередженість позиції при оцінці інших людей, їх національно-психологічних особливостей;

- 3) уміння вибирати по відношенню до представників іншого народу такий спосіб звертання і поведінки, який, не входить в суперечності з власним уявленням про мораль, у той же час найкращим чином відповідав би індивідуальній національній своєрідності сприйняття й оцінки виникаючих ситуацій;

- 4) здатність емоційно, співчутливо і тактовно відгукуватися на запити, інтереси і вчинки інших культур і народів.

Формування толерантності є одним з головних завдань української держави. Політика держави у сфері толерантності повинна у першу чергу бути спрямована на подолання ксенофобії, нетерпимості, радикалізму, сепаратизму та інших негативних явищ в даній галузі.

На державному рівні етнічна толерантність вимагає: справедливого і неупередженого законодавства; дотримання правопорядку, судово-процесуальних та адміністративних норм; надання кожній людині можливостей для соціально-економічного і морально-духовного розвитку без будь-якої дискримінації; ратифікації чинних міжнародних актів у галузі прав і свобод людини; розробки законодавства з метою забезпечення рівноправного підходу і рівності можливостей для всіх груп і окремих людей.

На міжособистісному рівні етнічна толерантність означає гармонію в різноманітті; повагу до дій і думок іншого; визнання і правильне розуміння багатого різноманіття культур світу, форм самовираження і способів прояву людської індивідуальності; обов'язок сприяти утвердженню прав людини, культурного плюралізму, демократії; визнання того, що люди від

природи відрізняються зовнішнім виглядом, становищем, мовою, поведінкою, цінностями і володіють правом зберігати свою індивідуальність, а також усвідомлення того, що погляди однієї людини не можуть бути нав'язані іншим.

На рівні світової співдружності етнічна толерантність – це визнання і повага зі сторони націй та етноспільнот культурного плюралізму у просторі світового співтовариства; усвідомлення неможливості миру без толерантності; усвідомлення того, що небажання визнавати культурне різноманіття призводить до глобальних конфліктів, від яких неможливо відгородитися національними кордонами; налагодження контактів для координації діяльності міжнародного співтовариства (Kruglasov) [2].

Розробляючи етнопонаціональна політику в сфері формування толерантності слід активно використовувати міжнародний досвід у даній галузі. На міжнародному рівні засадничі принципи толерантності сформульовано ще у Загальній декларації прав людини (1948 р.): «Всі люди народилися вільними й рівними за своєю гідністю та правами. Вони наділені розумом і совістю та повинні діяти один стосовно одного в дусі братерства» (стаття 1), «кожна людина має право на свободу думки, совісті та віросповідання» (стаття 18), «на свободу переконань і на їх вільне висловлювання» (стаття 19), освіта «повинна сприяти взаєморозумінню, толерантності та дружбі між усіма народами, расовими і релігійними групами» (стаття 26). У Преамбулі Статуту ЮНЕСКО від 16 листопада 1945 року вказується, що «світ має базуватися на інтелектуальній та моральній солідарності людства». 16 листопада 1995 року країни-члени ЮНЕСКО прийняли Декларацію принципів толерантності, а сам рік був, присвячений толерантності за ініціативою Генеральної конференції ЮНЕСКО. Одним з ключових моментів у розумінні толерантності у суспільних контекстах та, насамперед, у принципах політики, є ст.1, ч.2 Декларації принципів толерантності ЮНЕСКО, де зазначається, що:

1) Толерантність означає поважання, сприйняття та розуміння різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості. Формуванню толерантності сприяють знання, відкритість, спілкування та свобода думки, совісті й переконань. Толерантність – це єдність у різноманітті. Це не тільки моральний обов'язок, а й політична та правова потреба. Толерантність – це те, що уможливує досягнення миру, сприяє переходу від культури війни до культури миру.

2) Толерантність – це не поступка, поблажливості чи потурання. Толерантність – це передусім активна позиція, що формується на основі визнання універсальних прав та основних свобод людини. Толерантність у жодному разі не може бути виправданням посягання на ці основні цінності. Толерантність повинна виявляти кожна людина, групи людей та держави.

3) Толерантність – це обов'язок сприяти утвердженню прав людини, плюралізму (в тому числі культурного плюралізму), демократії та правопорядку. Толерантність – це поняття, що означає відмову від догматизму і абсолютизму, утвердження норм, закріплених у міжнародно-правових актах у галузі прав людини.

Таким чином прийнята ЮНЕСКО «Декларація принципів толерантності» формулює такі основні сенси етнічної толерантності: «повагу, прийняття і розуміння різноманіття культур нашого світу», «обов'язок спри-

яти утвердженню прав людини, плюралізму (в тому числі культурного), демократії та правопорядку» замість «поблажливості», «поступливості», «потурання» та ін. (Deklaratsiya pryntsyypiv tolerantnosti 1997, p. 59) [3, с. 59].

Аналізуючи міжнародні документи у сфері міжетнічних взаємин, які передбачають можливість здійснення міжкультурної комунікації та взаємодії на засадах толерантності, можна виокремити такі колективні права (Tyshchenko 2007, p. 64) [4, с. 64]:

– на самобутність (існування) і захист від загроз, що, включає право на повагу, розвиток і виявлення своїх особливостей;

– на батьківщину як невід'ємну складову своєї етнічної самобутності та розвитку;

– на захист від геноциду і вигнання;

– на недискримінацію, рівність перед законом та рівність можливостей, що включає право безперешкодно здійснювати свої права людини та основні свободи без будь-якої дискримінації в умовах цілковитої рівності перед законом;

– на рівні можливості, забезпечене шляхом ужиття державою спеціальних заходів.

Також, відповідно до міжнародних документів, можна побачити спеціальні (особливі компенсаційні) права меншин, які створюють можливості до захисту ідентичності та міжетнічної інтеграції, потребують проведення толерантної політики у сфері міжетнічних стосунків з боку держави. Такими є права:

– на користування своєю мовою;

– на освіту;

– на об'єднання у власні організації;

– на безперешкодні контакти як усередині країни, так і за її межами;

– на інформацію;

– на пропорційний доступ до державної та муніципальної служб;

– на політичне життя;

– на самоврядування – автономію;

– вільно сповідувати свою релігію або переконання та створювати релігійні організації;

– зберігати та розвивати національну культуру і традиції (звичаї).

Відтак ми констатуємо, що у міжнародних документах значна увага приділяється захисту прав і свобод національних меншин. Відтак державна етнопонаціональна політика повинна сприяти формуванню толерантності шляхом забезпечення мовних та культурних прав громадян України різної національності на законодавчому рівні. Це буде забезпечувати утвердження гідності та самодостатності різних етнічних груп, зняття практики і стереотипів їхньої різновартості і, тим самим, становленню взаєморозуміння та взаємоповаги одне до одного.

Проте становлення суспільної та міжетнічної толерантності в Україні значно ускладнюється тією обставиною, що нині особистісна ідентичність як засада виміру «іншого» є набагато динамічнішою, ніж в традиційному суспільстві. Жорсткі архетипи поведінки, регламентації, табу і практично однозначні моральні приписи змінюються варіативністю поведінки людини залежно від конкретної ситуації. Мова не йде про кардинальну політичну чи соціальну переорієнтацію, хоча це також нерідко має місце, але про потребу реагувати на потужний інформаційний та ідейний тиски ззовні, що змушує постійно шукати стан внутрішнього узгодження з такими флуктуаціями соціокультурного

довкілля. У цьому контексті важливим є висновок російських соціологів Є. Данилової та В. Ядова щодо того, що настала доба нормалізації несталих соціально-ідентифікаційних станів особистості, а саме: контекстуально-лабільна ідентичність набуває статусу соціальної норми (Danilova & Yadov 2004, pp. 28–29) [5, с. 28–29]. Звідси постає принципова зміна індуктора толерантності: на зміну звичаєвому сприйняттю (несприйняттю) «іншого», приходить воля самого суб'єкта соціокультурних відносин, котрий має повсякчас робити особистий і особистісний вимір щодо партнера по діалогу, реального чи віртуального. З цим, до речі, пов'язана електоральна інтерференція інтересів учасників виборів від події до події.

Ступінь консолідованості і рівень міжетнічної толерантності в Україні визначальним чином залежить від подолання в ньому ксенофобських настроїв. Сама ж ксенофобія виступає однією з найбільших перешкод національній консолідації і є тим більше небезпечною, що існує на рівні інстинктів, як і етнічні стереотипи. А тому її характеризує надзвичайна стійкість, яку на підсвідомому рівні неможливо до кінця подолати – для цього потрібне залучення свідомих механізмів: освіти, культури, науки – тільки за їх допомогою можливе максимальне обмеження впливу ксенофобських настроїв на суспільну поведінку і свідомість.

Хоча Україна за світовими стандартами є мононаціональною державою – представники національних меншин складають 22,2% від загальної кількості населення країни, що актуалізує цю проблему. А також враховуючи і те, що в етнічному складі українського суспільства сьогодні з'явилися представники нових, нетрадиційних етносів: арабів, афганців, китайців, в'єтнамців, індусів, пакистанців, курдів, персів та ін. Данні етноси мають значно відмінні традиції, релігію, мову, замкнутість у своєму внутрішньому світі, створення етнічних ніш у виробництві, торгівлі, кримінальному середовищі, зв'язки зі своїми країнами, деякі з них є постачальниками наркотиків, – усе це створює для держави й населення дуже складні проблеми, зокрема проблему безконфліктної інтеграції їх в український соціум. Пройгнорувавши цю проблему зараз можна її можна перетворити в міну сповільненої дії під фундаментом української державності та суспільної солідарності.

Як відомо, змістовним та інтегрованим показником оцінки рівня відношення до різних етнічних груп є індекс соціальної дистанції Богардуса між певною групою респондентів і деякою етнічною групою. Проаналізуємо рівень міжетнічної толерантності у нашому суспільстві.

**Таблиця 1.**  
**Рівень міжетнічної толерантності українського суспільства (квітень 2010 р.)**  
(Vorona & Shul'ga 2010, p. 530) [6, с. 530]

Толерантність (до 4)	Відособленість (від 4-до 5)	Ізольованість (від 5 до 6)	Ксенофобія (більше 6)
українці, росіяни, закордонні українці	поляки, євреї, словаки, білоруси.	німці, румуни, чехи, молдаване, грузини, кримські татари, американці, азербайджанці, турки, китайці, африканці.	афганці, чеченці, цигани, араби

Сукупний індекс дистанційованості – 5,1, що відображає недостатній рівень толерантності українського суспільства (найбільш оптимальний показник 4).

Характерно, що рівень толерантності до росіян як до найбільшої після українців етнічної спільноти та до російськомовних українців є достатньо стабільним, лише у 1997 році було незначне погіршення. У той же час є такі національні групи, до яких ставлення змінювалося більш різко. Наприклад дуже нестабільне та поступово погіршується ставлення до циган та афроамериканців. Погіршується також ставлення до євреїв – найменший рівень толерантності до цієї етнічної групи спостерігався у 2007 році. Проаналізуємо також індекс ксенофобії.

У загальному ж в період з 1994 до 2008 року рівень ксенофобії в Україні постійно зростав, але в 2009 та 2010 році намітилися ознаки деякої стабілізації ситуації (рівень ксенофобії навіть дещо знизився), що може свідчити про покращення толерантності між етносами в українському соціумі (Otsinka stanu tolerantnosti...) [7].

Звичайно, рівень ксенофобії у підсумку залежить від економічної ситуації в країні: боротьба за доступ до ресурсів та матеріальних благ завжди була причиною конфліктів. Крім цього причиною негативного ставлення до тих або інших етнічних груп можуть бути війни й конфлікти в різних регіонах світу, які широко висвітлюються у засобах масової інформації й стають

медіа-подіями (війна в Чечні, Афганістані, на Балканах, в Іраку), захоплення заручників тощо. Ці конфлікти підвищують рівень побоювань і недовіри стосовно представників певних етнічних груп.

Тому, констатуючи певний рівень зростання ксенофобії та інтолерантності в українському суспільстві, слід активізувати державну етнонаціональну політику, спрямовану на формування етнічної толерантності.

На нашу думку, модель формування етнічної толерантності повинна включати в себе систему наступних заходів:

- створення загальнодержавних програм соціальної реклами, стимулювання акцій і кампаній в суспільному житті і засобах масової інформації, що формують установки довіри, пропаганди толерантності, протидії різним формам соціальної агресії, ксенофобії, жорстокості і екстремізму;
- введення державної психологічної експертизи в систему діяльності органів безпеки та засобів масової інформації, направлені на об'єктивну ідентифікацію радикальних екстремістських матеріалів у різних формах суспільного життя, ЗМІ та Інтернету;
- створення на державному, регіональному і муніципальному рівнях соціально-психологічної служби подолання кризових ситуацій у міжетнічних відносинах для забезпечення соціального здоров'я суспільства, допомоги жертвам насильства і жорстокості;
- впровадження у програми додаткової

професійної підготовки курсу «Консультавання та ведення переговорів у ситуаціях соціальної і етнічної напруженості» для керівників різних рівнів, представників правоохоронних органів, працівників соціальної сфери;

- організація на державному, регіональному і муніципальному рівнях мережі центрів толерантності та моніторингу соціальної безпеки для забезпечення формування толерантності, віротерпимості, миролюбності у різних груп населення та окремих особистостей.

Вищевказані заходи повинні застосовуватися з урахуванням наявних даних про стан рівня толерантності у суспільстві, при цьому повинна враховуватися регіональна специфіка, національний склад регіону, рівень толерантності жителів.

Таким чином, підсумовуючи, слід констатувати, що утвердження толерантності у суспільстві – це одна з найважливіших умов формування демократичного способу життя, консолідації українського суспільства. «Толерантність можна вважати індикатором морально-психологічної зрілості суспільства і з достатнім ступенем упевненості можна вважати, що при інших рівних соціально-економічних умовах суспільство з високим індексом толерантності характеризується і високим рівнем свого цивілізаційного розвитку», – підкреслюють автори колективної монографії «Демократія: конфліктність і толерантність» (Rakhmanin 2002, p. 262) [8, с. 262].

#### Бібліографічні посилання:

1. Ожеван М. А. Міжетнічна толерантність у контексті проблем інформаційно-психологічної безпеки України [Електронний ресурс] / М.А. Ожеван. – Режим доступу : <http://www.niisp.org.ua/defa~169.php>
2. Круглашов А. М. Довідник міжетнічної толерантності. [Електронний ресурс] / А.М. Круглашов. – Режим доступу : <http://rieirs.org/wp-content/uploads/2011/07/Tolerance1.pdf>
3. Декларація принципів толерантності // Чинне міжнародне право. – К., 1997. – Т.2. – 354 с.
4. Тищенко Ю. А. Генезис феномену толерантності: від філософської категорії до політичного чинника у сфері міжетнічних відносин / Ю.А. Тищенко // Стратегічні пріоритети. – 2007. – №4(5). – С. 62–69
5. Данилова Е. Н. Нестабильная социальная идентичность как норма современных обществ / Е.Н. Данилова, В.А. Ядов // Социологические исследования. – 2004. – № 10. – С. 27–30.
6. Українське суспільство 1992-2010. Соціологічний моніторинг / за ред. В.М. Ворони, М.О. Шульги. – К. : ІС НАНУ, 2010. – 636 с.
7. Оцінка стану толерантності українського суспільства: ризики і можливості для формування національної єдності. Аналітична записка. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/500/>

УДК 316.32

К. А. Гречко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

### ПРОБЛЕМИ ГЛОБАЛЬНОГО ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В РОЗРІЗІ КОМУНІКАТИВНОЇ ТА МЕРЕЖЕВОЇ ПАРАДИГМ

**Присвячено пошуку підходу, здатного відповісти на найбільш гострі виклики сучасності, а також надати найбільш повну оцінку проблемам громадянського суспільства, зокрема, на глобальному рівні. В якості такого підходу пропонується комунікативно-мережева парадигма, яка дозволяє знайти найбільш адекватні рішення даних проблем.**

*Ключові слова:* громадянське суспільство, комунікативно-мережева парадигма, глобалізація, Інтернет, інформаційне середовище, глобальне суспільство.

Стрімкі темпи глобалізації та тотальне взаємопроникнення сфер взаємодії між суб'єктами громадянського суспільства не дозволяють обмежувати його

8. Рахманин В. С. Демократия: конфликтность и толерантность / В.С. Рахманин. – Воронеж : Воронежский гос. ун-т, 2002. – 456 с.

**Ельникова М. Н. Политика формирования межэтнической толерантности в украинском обществе**

**Анализируется состояние и проблемы формирования межэтнической толерантности украинского общества и намечаются пути оптимизации этнонациональной политики украинского государства.**

*Ключевые слова:* толерантность, консолидация украинского общества, этнонациональная политика украинского государства

**Ielnikova M. The policy formation of ethnic tolerance in Ukrainian society**

**Analyzes the status and problems of formation of interethnic tolerance of Ukrainian society and the ways to optimize ethnic Ukrainian state policy are identified.**

*Keywords:* ethnic tolerance, consolidate Ukrainian society, ethnic policy of Ukrainian state.

#### References:

- ‘Deklaratsiya pryntsyviv tolerantnosti’ (‘Declaration of Tolerance Principles’), 1997. *Chynne mizhnarodne pravo*, Vol. 2., Kyiv.
- Danilova, EN & Yadov, VA 2004, ‘Nestabil'naya sotsial'naya identichnost' kak norma sovremennykh obshchestv’ (‘Unstable social identity as the norm of modern societies’). *Sotsiologicheskiye issledovaniya*, № 10, pp. 27–30.
- Kruglasov, AM, Dovidnyk mizhetnichnoyi tolerantnosti (Handbook of interethnic tolerance), viewed: <<http://rieirs.org/wp-content/uploads/2011/07/Tolerance1.pdf>>
- Otsinka stanu tolerantnosti ukrayins'kogo suspil'stva: ryzyky i mozhlyvosti dlia formuvannya natsional'noyi yednosti. *Analitychna zapyska* (Assessment of tolerance of Ukrainian society: risks and opportunities for the formation of a national unity. Policy Brief), viewed: <<http://www.niss.gov.ua/articles/500/>>
- Ozhevian, MA, Mizhetnichna tolerantnist' u konteksti problem informatsiyno-psykhologichnoyi bezpeky Ukrayiny (Interethnic tolerance in the context of information-psychological security of Ukraine), viewed: <<http://www.niisp.org.ua/defa~169.php>>
- Rakhmanin, VS 2002, *Demokratiya: konfliktnost' i tolerantnost'* (Democracy: conflict and tolerance), Voronezhskiy gosudarstvennyy universitet, Voronezh.
- Tyshchenko, YuA 2007, ‘Genezis fenomeny tolerantnosti: vid filisof's'koyi kategoriyi do politychnogo chynnyka u sferi mizhetnichnykh vidnosyn’ (‘The genesis of the tolerance phenomenon, from the philosophical to the category of political factors in ethnic relations’). *Strategichni prioriteti*, №4(5), pp. 62–69
- Vorona, VM & Shul'ga, MO 2010, *Ukrayins'ke suspil'stvo 1992-2010. Sotsiologichnyy monitoring* (Ukrainian Society 1992-2010. Sociological monitoring). IS NANU, Kyiv.

*Надійшла до редколегії: 11.09.2013 р.*